

ЯЙЛОВЛАРНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ВА УЛАРДАН ОҚИЛОНА ФЙДАЛАНИШНИ ТАЪМИНЛАШ

АБДУҲАЛИМОВ ШУҲРАТ АБДУҲАЛИМОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси

Қонунчилик палатаси депутати

E-mail: sh.nazarov77@mail.ru

ARTICLE INFO.

Калит сўзлар:

: яйловлар тушунчаси ва унинг ҳуқуқий мақоми, яйловлар деградацияси, яйловларни барпо этиш, ерларни яйлов ерлари тоифасига ўтказиш, яйлов ерларини жисмоний ва юридик шахсларга фойдаланишга бериш қоидалари, яйловлардан оқилона фойдаланишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизми, яйлов ер майдонларини ижарага бериш, бузилган ерларни рекултивация қилиш, тупрокнинг унумдор қатламини сидириб олиш, сақлаш ва ундан оқилона фойдаланиш тартибини ишлаб чиқиш.

АННОТАЦИЯ

Сўнгги йилларда республикада ерлардан оқилона ва самарали фойдаланишни ташкил этиш, ер муносабатларини тартибга солиш, ерлардан фойдаланишда давлат назоратини кучайтириш борасида қатор чора-тадбирлар амалга оширилди. Аммо бугунги кунда мавжуд 21,2 миллион гектар яйлов ва пичанзорлардан самарали фойдаланиш, ўсимликларнинг тури ва сонини кўпайтириш, ҳосилдорлигини ошириш, чорва молларини тартибли алмашлаб боқишни йўлга қўйиш, яйлов ва пичанзорлар деградациясининг олдини олиш мақсадида геоботаник тадқиқотларни ўтказиш юзасидан тадбирлар назоратдан четда қолиб кетмоқда.

Натижада сўнгги 25-30 йилда яйлов ва пичанзорларнинг 35-40 фоизи деградацияга учраган, ўсимликлар тури ва сони 20 фоизга камайган бўлса, ҳосилдорлик 1,5-2 баробарга тушиб кетган эди.

Бундан ташқари, мол боқиш ва пичан ўриш меъёрлари ва режалари белгиланмагани, яйловларни муҳофаза қилиш ва уларнинг махсулдорлигини оширишга қаратилган илмий-тадқиқот ва инновацион ишланмаларнинг жорий этилмагани, яйловлардаги мавжуд сув таъминоти иншоотларининг эскиргани оқибатида республикадаги яйловларнинг ҳолати йилдан-йилга ёмонлашиб борапти.

<http://www.gospodarkainnowacje.pl/> © 2023 LWAB.

Маълумотларга кўра, республикада умумий ер майдони 44,8 млн. гектарни, экин ерлари 4 млн. гектарни, лалми 786 минг гектарни, кўп йиллик дарахтзорлар 483 минг гектарни, бўз ерлар 86 минг гектарни, қишлоқ хўжалик ер турлари 25,7 млн. гектарни, томорқа ерлар ва боғдорчилик-сабзавот уюшма ерлари 748 минг гектарни, мелиоратив қурилиш ҳолатидаги ерлар 68 минг гектарни, ўрмонзорлар 3,4 млн. гектарни, бутазорлар 1,3 млн. гектарни ва бошқа ерлар 13

млн. гектарни ташкил этади. Шундан яйлов ва пичанзорларнинг умумий майдони 21,2 млн. гектар ёки мамлакат ер майдонининг 47,3 фоизидан иборат.

Бир қарашда мамлакатимиз худудининг қарийб ярми яйлов ва пичанзорлардан иборатдек ҳамда бу масалада ҳеч қандай муаммо йўқдек туюлади. Лекин кейинги 35-40 йил давомида кўчма чорвачиликда яйловлардан меъёрдан ортиқ фойдаланганлик, молларни яйловларда ортиқча боқиш ва бошқа антропоген таъсирлар натижасида чорва озукаси ҳажмининг йўқолиши ва яйлов ерлари инкирози содир бўлмоқда.

Соҳа мутахассисларининг таҳлилларига кўра, ҳозирги кунга келиб, мамлакатдаги умумий 21,2 млн. гектардаги яйлов майдонларидан 16,4 млн гектари (77,3 фоизи) инкирозга учраган, 20 фоиздан ортиқ майдондаги яйлов ва пичанзорда ўсимликлар сони ва турлари камайиб, маҳсулдорлик 2 баробарга, шу жумладан озуқа экинлари ҳосилдорлиги гектарига 1,5-2,5 центнерга қисқарган.

Ўтган асрнинг 90 йилларида яйловларда 274 хил ўсимликлар учраган бўлса, бугунги кунда уларнинг атиги 42 тури қолган. Яйловларга қаровсизлик, улардан хўжасизларча фойдаланиш ва пайхон қилиниши туфайли қолганлари йўқолиб кетган. Инкирозга учраган яйлов майдонларини аниқлаш ва уларни тиклаш ҳамда ҳосилдорлигини ошириш учун озуқабоп экинларни экиш ишларига етарлича эътибор қаратилмаган.

Ҳозирги кунда яйловлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш соҳасига оид муносабатлар «Яйловлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси, «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги, «Дехқон хўжалиги тўғрисида»ги, «Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги ҳамда «Ўрмон тўғрисида»ги қонунлари билан ҳуқуқий тартибга солинмоқда.

Мазкур ҳужжатлар инвентаризацияси ҳамда ҳуқуқни қўллаш амалиётининг таҳлили мамлакатимизда яйловлардан оқилона фойдаланиш соҳасида ҳал этилиши лозим бўлган бир қатор долзарб муаммолар, ҳуқуқий бўшлиқлар ҳамда ҳуқуқий тартибга солиниши лозим бўлган масалалар мавжудлигини кўрсатмоқда.

Шу жиҳатдан, мамлакатимизда яйловларни муҳофаза қилиш, улардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, шунингдек, каврак етиштиришни янада ривожлантириш ҳамда яйловларда ресурс тежовчи технологияларни кенг қўллаш мақсадида 2023 йил 16 феврал куни Президентимизнинг “Яйловларни муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланишни таъминлашга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди.

Мазкур ҳужжатга асосан Халқаро молия институтларининг 7,8 млн АҚШ доллари миқдоридagi грант маблағлари ҳисобидан 2023 йилда Қашқадарё ва Самарқанд вилоятларида йиллик қуввати 10 минг тонна бўлган майда шохли моллар учун витамин ва минераллар билан бойитилган омукта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар ҳамда Самарқанд вилоятида Қоракўлчилик ва чўл экологияси илмий-тадқиқот институти базасида Чорва ҳайвонлари генетик тадқиқоти лабораториясини ташкил қилиш, шунингдек Яйлов хўжалигини ривожлантириш уюшмасига аъзо қоракўлчилик-наслчилик хўжаликлариди 500 минг бош майда шохли молларни рақамли идентификация қилиш чораларини кўриш белгилаб олинди.

Шунингдек, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш кўмитасига қарашли 500 гектар яйловда қуёш энергиясида ишлайдиган насос агрегатлари ёрдамида ерости сувларини чиқариш ҳамда томчилатиб суғориш технологиясини жорий этиш бўйича намунавий пилот лойиҳани амалга ошириш, яйловларни муҳофаза қилиш ва

улардан самарали фойдаланишга доир чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш қўмитасига қарашли яйловларда яйловлардан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш, шу жумладан фойдаланувчиларнинг мулкчилик шаклидан қатъи назар яйловлардан оқилона ва мақсадли фойдаланишини ташкил этиш ва назоратни амалга ошириш, каврак етиштиришни ривожлантириш, ёввойи ҳолда ўсувчи каврак ўсимлигидан самарали фойдаланиш ҳамда унинг тарқалиш майдонларини асраб қолиш ва маданий каврак плантацияларини кўпайтириш, яйловлардан фойдаланишда давлат назорати ҳамда самарали бошқарувини амалга ошириш чораларини кўриш вазифаси юклатилди.

Шу билан бирга, жисмоний ва юридик шахсларга ижарага берилган яйлов ер майдонларини хатловдан ўтказиш, яйловлардан фойдаланишнинг ҳолати ҳамда шартнома талаблари бажарилганлигини ўрганиш ва яйлов ер майдонларининг электрон ҳисобини юритишни йўлга қўйиш белгилаб берилди.

Маданий каврак плантацияларини ташкил этишда экиш далолатномалари расмийлаштирилган вақтдан бошлаб икки йил давомида Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш қўмитаси томонидан даврий мониторинг амалга оширилади ҳамда мониторинг якунига кўра ўсимлик униб чиққан майдон Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги томонидан плантация сифатида давлат реестрига киритилиши назарда тутилмоқда.

Яйлов хўжалигини ривожлантириш уюшмасига аъзо хўжалик юритувчи субъектлар томонидан чегара олди зонаси ва чегара олди минтақасида жойлашган яйловлардан фойдаланиш тартибини ишлаб чиқиш вазифаси юклатилди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган тожик кавраги ўсимлигининг табиий популяцияси, такрор кўпайиши ва қайта тикланишини таъминлаш мақсадида 2023 йилдан бошлаб уч йил муддатга тожик каврагидан фойдаланишга мораторий жорий этилди.

Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш қўмитаси, Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги ҳамда манфаатдор вазирлик ва идоралар билан биргаликда унга қарашли ер майдонларида каврак ўсимлигининг Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган ҳамда киритилмаган барча турларидан тегишли рухсатномасиз фойдаланганлик (табиатдан ажратиб олиш, йиғиш, кесиш, зарар етказиш, нобуд қилиш) ва сотганлик учун тегишли чораларни кўриб бориш вазифаси юклатилди.

Яйловлардан самарали фойдаланиш, чўл-яйлов озуқабоп ўсимликларини кўпайтириш ҳамда уларнинг серҳосил янги нав ва дурагайлари яратиш, шунингдек, каврак етиштириш йўналишида кадрлар тайёрлаш, уларнинг малакасини ошириш, илмий тадқиқотлар олиб боришни ташкил этиш бўйича чора-тадбирлар дастури тасдиқланди.

Яйловлардан самарали фойдаланиш, чўл-яйлов озуқабоп ўсимликларининг янги нав ва дурагайлари яратиш, шунингдек, каврак етиштириш йўналишида Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлигининг давлат илмий-техник лойиҳалари эълон қилинмоқда.

Бундан ташқари, Ипакчилик ва жун саноатини ривожлантириш қўмитасининг доимий фойдаланишидаги яйлов ер майдонларини ижарага бериш тартибини ҳамда бузилган ерларни рекультивация қилиш, тупроқнинг унумдор катламини сидириб олиш, сақлаш ва ундан оқилона фойдаланиш тартиби тўғрисидаги низомини тасдиқлаш ҳамда янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг “Яйловлар тўғрисида”ги қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш вазифаси

юклатилди.

Юқорида қайд этилганлардан келиб чиқиб, янги таҳрирдаги “Яйловлар тўғрисида”ги қонун лойиҳасини ишлаб чиқишда яйлов ерларидан самарали фойдаланиш, жумладан, илғор хорижий тажриба асосида яйловлар тушунчаси ва унинг ҳуқуқий мақомини қайта кўриб чиқиш, яйловлар деградациясининг олдини олиш, яйловларни барпо этиш, ерларни яйлов ерлари тоифасига ўтказиш ҳамда яйлов ерларини жисмоний ва юридик шахсларга фойдаланишга бериш ва бошқа қоидаларни эътиборга олиш лозим. Бунда, АҚШ, Хитой, Буюк Британия, Швейцария, Монголия, Қозоғистон, Туркменистон, Қирғизистон, Тожикистон ва бошқа хорижий мамлакатларнинг тажрибаси ва қонун ҳужжатларини ўрганиб чиқиш зарур.

Умуман олганда, мазкур қонуннинг қабул қилиниши мамлакатда умумий ер майдонининг қарийб ярмини ташкил этадиган яйловлардан оқилона фойдаланишнинг ташкилий-ҳуқуқий механизми, шунингдек, яйлов ер майдонларини ижарага бериш ҳамда бузилган ерларни рекултивация қилиш, тупроқнинг унумдор қатламини сидириб олиш, сақлаш ва ундан оқилона фойдаланиш тартибларини белгилаб беради. Зотан, яйловлардан фойдаланишда давлат назорати ҳамда самарали бошқарувини амалга ошириш чораларини кўриш бугунги куннинг долзарб вазибаларидан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси;
2. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни;
3. Ўзбекистон Республикасининг “Яйловлар тўғрисида”ги Қонуни;
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 23 апрелдаги “Маъмурий-ҳудудий бирликлар чегараларини белгилаш, ер ресурсларини хатловдан ўтказиш ҳамда яйлов ва пичанзорларда геоботаник тадқиқотларни ўтказиш тартибини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 299-сон Қарори;
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги “Ўзбекистон Республикасида экологик таълимни ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 434-сон қарори;
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги қарори билан қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида Экологик таълимни ривожлантириш” Концепция;
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги ПФ-5863-сон Фармони билан қабул қилинган “2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф муҳитни муҳофаза қилиш” Концепция;
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 30 декабрдаги “Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ҳамда экологик назорат соҳасидаги давлат органлари фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-76-сон қарори;
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 декабрдаги “Янги Ўзбекистон маъмурий ислохотларини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-269-сон Фармони.
10. Bakhramova, Mokhinur. "The Origins of the ODR System and Its Advantages over other

ADR Methods." *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI* 2.1 (2022): 527-530. <https://sciencebox.uz/index.php/jars/article/view/1045/972>

11. Ruzinazarov, Shukhrat Nuralievich, and Mokhinur Bakhramova Bakhramovna. "ODR as a new way of resolving online disputes in E-commerce." *Eurasian Scientific Herald* 7 (2022): 323-327. https://www.researchgate.net/profile/MokhinurBakhramovna/publication/360454069_ODR_as_a_new_way_of_resolving_online_disputes_in_E-commerce/links/6277799a107cae29199320ba/ODR-as-a-new-way-of-resolving-online-disputes-in-E-commerce.pdf

12. Bakhramova, Mokhinur. "Legal Regulation of Electronic Arbitration: Recognition and Execution of its Decisions." *Interfaces* 19.2 (1998). https://www.researchgate.net/profile/MokhinurBakhramovna/publication/360356710_Legal_Regulation_of_Electronic_Arbitration_Recognition_and_Execution_of_its_Decisions/links/62726e9f2f9ccf58eb2c4e81/Legal-Regulation-of-Electronic-Arbitration-Recognition-and-Execution-of-its-Decisions.pdf

13. Rustambekov, I., and M. Bakhramova. "Legal Concept and Essence of International Arbitration." URL: <https://www.ijsshr.in/v5i1/Doc/18.pdf>: 122-129.